

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ СНД

Здійснено порівняльно-правове дослідження видів звільнення від покарання за кримінальним законодавством держав-учасниць СНД. Висвітлено однакові та специфічні види звільнення від покарання за законодавством цих держав. Визначено перспективні напрями вдосконалення українського кримінального законодавства у цій сфері.

Ключові слова: звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; пом'якшення покарання; умовне звільнення; умовно-дострокове звільнення.

Фахове порівняльно-правове дослідження здатне озброїти юриста ідеями й аргументами, які не можна отримати навіть за дуже доброго знання лише власного права. Вивчення іноземного права відкриває перед юристом нові обрії, допомагає йому краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо виразно виявляються за порівняння з іншими системами [1, с. 6–7]. Водночас, як справедливо зазначає А. Е. Жалінський, існує безліч проблемних ситуацій у вивченні іноземного кримінального законодавства. Зокрема, поширена думка про необхідність безумовного внесення до національного кримінального кодексу різноманітних кримінально-правових конструкцій, що рекомендуються до прийняття міжнародними договорами; нез'ясованість предмета і системи вивчення іноземного права; потребують вдосконалення науковий рівень і техніка дослідження цієї проблематики. А в цілому завдання полягає в тому, щоб дати таку характеристику іноземного кримінального права, яку можна раціонально використати чи врахувати для потреб власної правової системи [2, с. 80–82].

Порівняльно-правовий аспект інституту звільнення від покарання у вітчизняній кримінально-правовій доктрині досліджували М. І. Хавронюк [3, с. 97–100, 399–418] та А. В. Савченко [4, с. 273–316]. Наукові праці цих юристів, безумовно, заслуговують на увагу, оскільки ознайомлюють читача з положеннями зарубіжного законодавства, розкриваючи специфічні підходи відповідного законодавця у питанні щодо звільнення від покарання. Однак праці з аналізованих питань – це переважно коментарі відповідних норм зарубіжного законодавства. Порівняльне ж правознавство, на відміну від вивчення зарубіжного права, як відомо, передбачає аналіз двох або більше правових систем (відповідного законодавства) шляхом зіставлення їх окремих аспек-

тів з метою з'ясування спільних та (або) відмінних рис. Саме такий підхід дає можливість виявити та врахувати чужі помилки і досягнення при вирішенні питання про злочинність і караність тих чи тих діянь [5, с. 4].

Отже, метою цього дослідження є висвітлення спільного і специфічного у вирішенні питань про звільнення від покарання в українському та зарубіжному законодавстві, а також визначення перспективних напрямів удосконалення вітчизняного кримінального законодавства у цій сфері.

Норми про звільнення від покарання передбачені у законодавстві абсолютної більшості зарубіжних держав. Однак передусім становить науковий інтерес регламентація питань про звільнення від покарання у кримінальних кодексах (далі – КК) держав-учасниць СНД¹ (Азербайджанська Республіка [6], Республіка Вірменія [7], Республіка Білорусь [8], Республіка Казахстан [9], Киргизька Республіка [10], Республіка Молдова [11], Російська Федерація [12], Республіка Таджикистан [13], Республіка Узбекистан [14], а також Республіки Грузія [15] та України [16]). Їхнє законодавство має багато спільних рис. Це зумовлено не лише спільністю доктрини і законодавчих традицій, що були вироблені у зазначених державах під час їх перебування у складі СРСР. Помітний вплив на формування національного законодавства відповідних країн здійснив Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасниць СНД (далі – Модельний кодекс) – рекомендаційний акт, який за-

¹ Треба мати на увазі, що Грузія 18 серпня 2009 р. офіційно вийшла з СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%9D%D0%93>. Проте, оскільки Грузія раніше входила до складу СНД, а Україна є однією з держав-засновниць СНД (хоча не є державою-членом СНД, як така, що не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД), бере участь у роботі органів, створених у рамках СНД, до того ж, обидві вони – республіки колишнього СРСР, цілком логічно видається можливість порівняльного аналізу їхнього кримінального законодавства як держав-учасниць СНД.

кріпив єдині стандарти у сфері кримінально-правового регулювання [17].

У Модельному кодексі норми про звільнення від покарання передбачені переважно у чотирьох главах Загальної частини. Так, глава 10 «Призначення покарання» цього Кодексу містить такий вид звільнення від покарання, як «умовне незастосування покарання» (ст. 73). Глава 12 «Звільнення від покарання» – умовно-дострокове звільнення від покарання (ст. 78), заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 79), звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, що мають дітей до 3 років (ст. 80), звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ст. 81), звільнення від відбування покарання внаслідок надзвичайних обставин (ст. 82), звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності обвинувального вироку (ст. 83). У главі 13 «Амністія, помилування, судимість» передбачені види звільнення від покарання внаслідок актів амністії (ст. 84) та помилування (ст. 85). І, нарешті, глава 16 «Звільнення від кримінальної відповідальності і покарання» передбачає можливість звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку з поміщенням його до спеціального навчально-виховного або лікувально-виховного закладу (ст. 99), а також умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання (ст. 100) та звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 101).

Вивчення кримінального законодавства держав-учасниць СНД свідчить про те, що законодавці цих держав по-різному врахували рекомендації розробників Модельного кодексу в аналізованій частині.

Так, у законодавстві Азербайджану (ст. 70 КК), Казахстану (ст. 63 КК), Киргизії (ст. 63 КК), Росії (ст. 73 КК) і Таджикистану (ст. 71 КК) норми про «умовне засудження», як і у Модельному кодексі, розміщені в главах, що мають назву «Призначення покарання». Більше того, у КК Грузії для цього виду звільнення від покарання законодавець передбачив навіть окрему структурну частину кодексу (глава XII «Умовне засудження»). Однак у молдавському (ст. 90), узбецькому (ст. 72) і українському (ст. 75) кодексах цей вид звільнення від покарання розміщений у главах (розділах), що передбачають види звільнення від покарання. А у білоруському КК – у главі 11 кодексу, що передбачає «інші заходи кримінальної відповідальності» (ст. 78).

Те саме стосується і норм про амністію та помилування. Законодавці Азербайджану, Вірменії, Грузії, Киргизії, Росії, Таджикистану, дотримуючись рекомендацій Модельного кодексу, для зазначених видів звільнення від покарання пе-

редбачили окремі глави кодексів. Водночас у кримінальному законодавстві Білорусі (статті 95 і 96), Казахстану (ст. 76), Молдови (статті 107 і 108), Узбекистану (ст. 76), України (статті 86 і 87) ці норми розміщені у тих самих главах (розділах) кодексів, що передбачають всі інші види звільнення від покарання.

Норми про звільнення від покарання неповнолітніх містяться у кримінальних кодексах держав-учасниць СНД (за винятком Молдови) у розділах (главах), що передбачають особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Інші види звільнення від покарання у кримінальному законодавстві абсолютної більшості держав-учасниць СНД об'єднані законодавцями переважно у главах загальних частин кодексів, що мають назву «Звільнення від покарання». Винятком є лише кримінальні кодекси України і Узбекистану, в яких такі розділи мають назву «Звільнення від покарання та його відбування» та «Види звільнення від покарання» відповідно.

Вирізняються у цій частині також кримінальні кодекси Білорусі (глава 12) і Казахстану (розділ 5), в яких норми цього інституту об'єднані із нормами інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Відтак відповідні структурні частини загальних частин цих кодексів мають назву «Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання».

Подальший порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства держав-учасниць СНД, а також Республік Грузія та Україна дає змогу зробити висновок про те, що норми аналізованого правового інституту передбачають різні види: 1) звільнення від покарання; 2) звільнення від відбування покарання; 3) заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 4) пом'якшення покарання.

1. Звільнення від покарання. Звільнення від покарання може реалізовуватися у двох формах. *Першою формою* його реалізації є засудження винного без призначення йому покарання. У кримінальних кодексах Білорусі (ст. 79), Киргизії (ст. 68), Росії (ст. 80.1), Узбекистану (ст. 70), України (ч. 4 ст. 74) до таких видів звільнення віднесено, зокрема, звільнення від покарання у зв'язку із *втратою особою суспільної безпеки*. При цьому кримінальне законодавство Росії (ст. 80.1) й Узбекистану (ст. 70) передбачають можливість звільнення від покарання також у тих випадках, коли внаслідок зміни обставин *вчинений особою злочин перестав бути суспільно небезпечним*.

Особливістю кримінальних кодексів Білорусі (ст. 80), Вірменії (ст. 80 КК) та Казахстану (ст. 74) є те, що вони містять норми про звільнення від покарання *внаслідок надзвичайних обставин*

(пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї засудженого тощо).

Оригінальним видається законодавство Узбекистану, яке передбачає звільнення від покарання у зв'язку з *дійовим каяттям винного* (ст. 71).

У кримінальному законодавстві Грузії (ст. 74) і Казахстану (ст. 73) встановлене звільнення від покарання особи, *яка захворіла на психічну хворобу*. Своєю чергою, грузинський (ч. 2 ст. 74) та український (ч. 2 ст. 84) законодавці до видів звільнення від покарання віднесли звільнення від покарання у зв'язку із *захворюванням на тяжку не психічну хворобу*.

Неповторним у контексті аналізованого є Кримінальний кодекс України, в якому передбачене звільнення від покарання у зв'язку із *закінченням строків давності кримінальної відповідальності* (ч. 5 ст. 74 КК).

У межах аналізованої форми звільнення від покарання в абсолютній більшості кримінальних кодексів держав-учасниць СНД (за винятком Вірменії і Таджикистану) реалізується також *звільнення від покарання неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру*. Своєю чергою, кримінальні законодавства Вірменії (ст. 93) і Таджикистану (ст. 90), як і Модельний кодекс, передбачають звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням лише одного примусового заходу виховного характеру – *поміщення його до спеціального навчально-виховного або лікувально-виховного закладу*.

Варто зазначити, що казахський (ст. 87), російський (ст. 96) і таджикський (ст. 95) законодавці передбачають можливість застосування норм про звільнення від покарання із *застосуванням примусових заходів виховного характеру у виняткових випадках також і щодо осіб від 18 до 20 років*.

Передбачають кримінальні кодекси всіх держав-учасниць СНД і такий вид звільнення від покарання, як *звільнення від покарання на підставі акта про амністію* (ст. 86 КК України).

У межах другої форми реалізації звільнення від покарання винуватий засуджується до конкретного покарання, від якого він з певних причин звільняється. До причин такого звільнення від покарання законодавці окремих держав-учасниць СНД, зокрема, зараховують: *усунення законом караності діяння, за яке було засуджено особу* (ч. 2 ст. 74 КК України); *захворювання особи на психічну хворобу*, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК України, ч. 2 ст. 74 КК Грузії); *захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби* (ч. 3 ст. 92 КК Білорусі, ч. 4 ст. 73 КК

Казахстану, ч. 3 ст. 79 КК Таджикистану, ч. 3 ст. 84 України).

2. Звільнення від відбування покарання.

При звільненні від відбування покарання винуватий засуджується до покарання, від подальшого відбування якого він у зв'язку із певними обставинами звільняється.

Кримінальні кодекси всіх держав-учасниць СНД до видів звільнення від відбування покарання відносять: звільнення від відбування покарання у зв'язку із *закінченням строків давності обвинувального вироку* (ст. 80 КК України); *умовно-дострокове звільнення* від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку з *психічною хворобою* (за винятком України); звільнення від покарання у зв'язку з *іншою тяжкою хворобою* (ч. 2 ст. 84 КК України); звільнення від відбування покарання на підставі закону про *амністію* (ст. 86 КК України); звільнення від відбування покарання на підставі акта про *помилування* (ст. 87 КК України); звільнення від відбування покарання *вагітних жінок* (за винятком Узбекистану); звільнення *військовослужбовця* від відбування покарання у зв'язку з його *непридатністю до військової служби* (за винятком Грузії та України); звільнення *неповнолітнього* від відбування покарання у зв'язку із *закінченням строків давності обвинувального вироку* (за винятком Білорусії); *умовно-дострокове звільнення неповнолітнього* від відбування покарання (ст. 81 КК України).

Кримінальні кодекси названих держав (окрім Вірменії) до видів звільнення від відбування покарання відносять також *«умовне засудження»*. В законодавстві України цей вид звільнення закріплений як *звільнення від відбування покарання з випробуванням* (ст. 75).

Білоруський (ст. 77) і російський (ст. 82) кримінальні кодекси передбачають також такий вид звільнення від відбування покарання, як *відстрочка відбування покарання*. А за кримінальним законодавством Казахстану відстрочка відбування покарання можлива лише *внаслідок надзвичайних обставин* (ст. 74).

Законодавці держав-учасниць СНД передбачають можливість звільнення від відбування покарання *вагітних жінок та жінок, які мають дітей певного віку* (за винятком Узбекистану). При цьому у білоруському (ст. 93), вірменському (ст. 78) і таджикському (ст. 78) законодавстві положення цієї норми поширюється на жінок, які мають дітей до *трьох* років; у грузинському кодексі (ст. 75) – жінок, які мають дітей до *п'яти* років; в українському законодавстві (ст. 79) – жінок, які мають дітей до *семи* років; у азербайджанському (ст. 70), казахському (ст. 72), киргизькому (ст. 72), молдавському кодексах

(ст. 96) – жінок, які мають дітей до *восьми* років; у російському (ст. 82) – жінок, які мають дітей аж до *чотирнадцяти* років. Більше того, вірменський та російський законодавці передбачили можливість застосування зазначених норм не лише до жінок, які мають дітей відповідного віку, а й до чоловіків, котрі лишилися єдиним із батьків.

Варто зазначити, що Кримінальний кодекс України передбачає також можливість звільнення від відбування *вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, котрі стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання* (ст. 83 КК).

Оригінальним є кримінальне законодавство Узбекистану, що передбачає можливість звільнення від відбування покарання засуджених, які *втратили працездатність або досягли пенсійного віку в період виконання покарання у виді виправних робіт* (ст. 75).

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. Цей вид звільнення від покарання передбачає заміну засудженому невідбутої частини покарання, призначеної вироком суду, більш м'яким покаранням, яке засуджений продовжує відбувати. Кримінальні кодекси держав-учасниць СНД передбачають різні підстави для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Так, законодавство всіх згаданих держав підставою заміни покарання більш м'яким називають *позитивну поведінку засудженого під час відбування ним покарання* (ст. 82 КК України), а також видання актів про *амністію* (ст. 86 КК України) та *помилування*. При цьому особливістю узбецького кримінального кодексу є те, що в ньому передбачено можливість *заміни невідбутої частини покарання більш м'яким також і щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років* (ст. 90).

За кримінальними кодексами абсолютної більшості держав-учасниць СНД (окрім України та Узбекистану) суд може замінити покарання більш м'яким жінці, котра була звільнена від відбування покарання у зв'язку з вагітністю і наявністю малолітньої дитини, після досягнення цією дитиною визначеного законом віку. При цьому у законодавстві Вірменії (ч. 3 ст. 78 КК), Білорусії (ч. 3 ст. 93 КК), Казахстану (ч. 3 ст. 72 КК) і Таджикистану (ч. 4 ст. 78 КК) заміна по-

карання більш м'яким передбачена і для тієї жінки, котра була звільнена від відбування покарання у зв'язку з вагітністю і наявністю малолітньої дитини, чи тієї, у якою дитина померла.

У білоруському (ч. 2 ст. 92) і казахському (ч. 2 ст. 73) законодавстві такою підставою є також *захворювання засудженого*.

У кримінальному законодавстві Азербайджану (ст. 78.3), Білорусії (ч. 3 ст. 92), Казахстану (ч. 4 ст. 73), Молдови (ст. 95), Росії (ч. 3 ст. 81) і Таджикистану (ч. 3 ст. 79) підставою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким визнано *захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби та відбування призначеного покарання* (зокрема арешту або тримання в дисциплінарній військовій частині).

4. Пом'якшення покарання. Пом'якшення покарання передбачає зниження судом межі призначеного за вироком суду покарання, яке відбуває засуджений. Можливість пом'якшення покарання передбачена у кримінальних кодексах всіх держав-учасниць СНД. Підставою такого пом'якшення є застосування норм про амністію (ст. 86 КК України) та помилування.

Кримінальний кодекс України передбачає також пом'якшення покарання у зв'язку з депеналізацією діяння (ч. 3 ст. 74 КК).

Отже, норми про звільнення від покарання у кримінальному законодавстві держав-учасниць СНД мають загальні та специфічні риси, що можуть бути враховано вітчизняним законодавцем при вдосконаленні розділу XII Загальної частини Кримінального кодексу України. Видається доцільним переглянути назву цього розділу, а також вивчити питання про можливість передбачення в ньому нових різновидів звільнення від покарання: звільнення від покарання внаслідок надзвичайних обставин; звільнення від відбування покарання чоловіків, котрі є єдиним батьком і мають дітей відповідного віку; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким жінці, котра була звільнена від відбування покарання у зв'язку з вагітністю і наявністю малолітньої дитини, чи у якої дитина померла; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким у разі *захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби та відбування призначеного покарання*.

Список літератури

1. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : [монографія] / В. Н. Додонов ; Под общ. и науч. ред. докт. юрид. наук, заслуж. деят. науки РФ С. П. Щербы. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2009. – 448 с.
2. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен : теоретико-инструментальный анализ / А. Э. Жалинский. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав : [монографія] / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
4. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

5. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А. А. Малиновский. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 376 с.
6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред., предисл. докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова ; перевод с азербайдж. Б. Э. Аббасова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 325 с.
7. Уголовный кодекс Республики Армения / науч. ред. докт. юрид. наук Е. Р. Азаряна, канд. юрид. наук Н. И. Мацнева ; предисловие докт. юрид. наук Е. Р. Азаряна ; перевод с армянского канд. юрид. наук, проф. Р. З. Авакян. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 450 с.
8. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Мн. : Изд-во Амалфея, 2009. – 352 с.
9. Уголовный кодекс Республики Казахстан / предисл. мин-ра юстиции Республики Казахстан, докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 466 с.
10. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / предисл. канд. юрид. наук, зам. прокурора Санкт-Петербурга А. П. Стуканова, канд. юрид. наук, зам. нач-ка управ. прокуратуры Санкт-Петербурга П. Ю. Константинова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 352 с.
11. Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2002. – 204 с.
12. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : Изд-во «Эксмо», 2009. – 176 с.
13. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / Предисл. А. В. Федорова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 410 с.
14. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / вступ. статья М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 338 с.
15. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. В. И. Михайлова; обзорн. статья докт. юрид. наук, проф. О. Гамкрелидзе; перевод с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 409 с.
16. Кримінальний кодекс України. – К. : Вид. Паливода А. В., 2010. – 172 с.
17. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 92–150.

O. Gorokh

DISCHARGE FROM PUNISHMENT ON THE CRIMINAL LEGISLATION OF STATES-PARTICIPANTS OF THE CIS

In article a comparative-legal research types of discharge from punishment on the criminal legislation of states-participants of the CIS is conducted. It is shown identical and specific types of discharge from punishment on the legislation of these states. Perspective directions of perfection of the Ukrainian criminal legislation in this sphere are revealed.

Keywords: discharge from punishment, discharge from serving of punishment, commutation of a punishment, conditional discharge, parole.

Матеріал надійшов 04.04.2012

УДК 343.137.5

Дідківська Г. В.

СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті розглянуто повноту дослідження доказів при здійсненні правосуддя щодо вини дорослих осіб при втягненні ними неповнолітніх у вчинення злочину.

Ключові слова: втягнення неповнолітніх, вчинення злочину, докази, правосуддя.

Оцінюючи дії неповнолітніх, суди мають зважати на ту обставину, що в цілому неповнолітні за рівнем інтелектуального і вольового розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній, а якщо є прогалини у вихованні,

то вони можуть неправильно оцінювати конкретну ситуацію та вибирати лінію поведінки, помиляться у трактуванні змісту таких понять, як сміливість, дорослість, взірць для наслідування. Зважаючи на вікові особливості непов-